

Alvydas UMBRASAS
Lietuvių kalbos institutas

V. MYKOLAIČIO-PUTINO LITERATŪROLOGIJOS TERMINAI SU *-INIS*, *-Ė* FORMOS DĖMENIMIS

Šiame straipsnelyje norima pažvelgti į terminologų gerokai pamirštą sritį – literatūros mokslo terminiją, tiksliau į vieną šios srities terminų rūšį – sudėtinius terminus, kurių derinamasis dėmuo išreikštas būdvardžiu su *-inis*, *-ė*. Darbui medžiaga buvo renkama iš V. Mykoliaičio-Putino literatūrologinių tekstų¹. Autoriaus pasirinkimą lėmė tai, kad norėta ribotos tiriamosios medžiagos bei siekta pažiūrėti į pirmosios šio amžiaus pusės tekstus, o V. Mykolaitis-Putinas yra vienas iš žymiausių to laikotarpio literatūrologų. Kadangi medžiaga rinkta ne iš žodynų, o iš vieno autoriaus tekstų, ji nėra labai gausi. Rastas 191 sudėtinis literatūrologijos terminas, kurio vienas arba du priklausomieji dėmenys išreikšti būdvardžiais su *-inis*, *-ė*. Šis skaičius rodo visą žodžių junginių kiekį, o žodžių, einančių pagrindiniu ar priklausomuoju dėmeniu, yra mažiau, nes dalis dėmenų terminuose pasikartoja. Kintantis priklausomasis dėmuo, kai pagrindinis lieka tas pats, rodo rūšinius terminus (atspindi denotato rūšis). Pvz.: *ego-centrinė* (NLL 41, R VIII 356) // *gamtinė* (R VIII 444) // *idėjinė* (R VIII 344) // *individinė* (NLL 41, R VIII 356) // *išpažintinė* (NLL 41) // *patriotinė* (NLL, LE 86, R VIII 325) // *pseudoentuziastinė* (R VIII 362) *lyrika*. Iš šių terminų pagrindinio dėmens irgi galima padaryti *-inis*, *-ė* vadinį, kuris virsta kitų terminų priklausomuoju dėmeniu ir pavadina tų denotatų rūšines sąvokas. Pvz.: *lyrinis aprašymas* NLL 36, *lyrinė daina* LE 113, *lyrinis dialogas* VD 39, *lyrinis eilėraštis* R VIII 11, *lyrinis herojus* R VIII 310, *lyrinė impresija* LE 213, *lyrinis išgyvenimas* R VIII 11, *lyrinė įvada* NLL 269, *lyrinis kūrinys* R VIII 206, *lyrinė kūryba* R VIII 356, *lyrinė nuotaika* VD 43, *lyrinė*

¹ Šaltinių sutrumpinimai paaiškinti darbo gale; tekste arabiški skaičiai šalia sutrumpinimų rodo puslapius; romėniški skaičiai šalia NLL reiškia įvado puslapius (taip yra originale). Buvo stengiamasi fiksuoti po vieną (paprastai pirmą) termino pavartojimą knygoje.

poezija R VIII 321, *lyrinė proza* LE 213. Tokie terminai nuo kitų (laisvųjų) žodžių junginių ypač skiriasi tuo, kad komunikatyvinę funkciją gali atlikti visiškai savarankiškai; kitaip sakant, būdvardis, einantis termino dėmeniu, reikšmės požiūriu yra labiau apibrėžtas nei laisvai funkcionuojantis būdvardis.

Struktūros atžvilgiu turimi terminai su *-inis*, *-ė* skirtni į dvi grupes: į dvižodžius ir trižodžius terminus (terminų, turinčių daugiau nei du *-inis*, *-ė* formos pažyminius tiriamojoje medžiagoje nerasta). Dvižodžiai terminai sudaro daugumą – jų yra 175, trižodžių – tik 16 (čia minimi terminai, turintys du *-inis*, *-ė* formos būdvardžius; sudėtiniai terminai, turintys *-inis*, *-ė* ir kitos formos priklausomųjų dėmenų, neaptariami, nes jų struktūra kitokia ir jie nagrinėtini kitaip).

Terminų dėmenų su *-inis*, *-ė* daryba labai įvairi. Didelė dalis šių priesagos *-inis*, *-ė* darinių yra išvesta iš vienažodžių terminų. Vienažodžiai literatūrologijos terminai dažniausiai yra nelietuviški (turimi duomenys rodo, kad apie 70% vienažodžių V. Mykoliaičio-Putino literatūrologijos terminų yra nelietuviškos kilmės), todėl nekeista, kad net 150 dvižodžių terminų pažyminiu einančio žodžio su *-inis*, *-ė* pamatinis kamienas yra nelietuviškas. Galima skirti tris tų pamatinių kamienų rūšis: neišvestiniai, priesaginiai, priešdėliniai. Deja, ne visais atvejais lengva nustatyti, ar kamienas priesaginis, ar nepriesaginis. Galima išvelgti net savitų darybos būdų (žr. toliau).

Dalyje nelietuviškų pažyminių su *-inis*, *-ė* pamatinis kamienas yra aiškiai neišvestinis (tiksliau sakant, jis lietuvių kalboje funkcionuoja kaip pirminis, bet kilmės kalboje gali būti vedinys). Dažniausiai remiamasi daiktavardžiu. Pvz.: *chorėjinė* (: *chorėjas*) *eilutė* R VIII 177, *daktilinė* (: *daktilis*) *galūnė* NLL 306, *draminis* (: *drama*) *veikalas* R VIII 336, *epinė* (: *epas*) *daina* LE 158, *feljetoninė* (: *feljetonas*) *poema* R VIII 450, *idėjinė* (: *idėja*) *lyrika* R VIII 344, *individinė* (: *individas*) *lyrika* NLL 41, R VIII 444, *jambinis* (: *jambas*) *skandavimas* R VIII 180, *kantatinė* (: *kantata*) *forma* NLL 252, *metaforinis* (: *metafora*) *stilius* R VIII 468, *patriotinė* (: *patriotas*) *lyrika* NLL 5, LE 86, R VIII 325, *proletarinė* (: *proletaras*) *poezija* R VIII 446, *satyrinis* (: *satyra*) *vaizdelis* NLL 316, *simbolinė* (: *simbolis*) *drama*

R VIII 400, *strofinė* (: *strofa*) forma NLL 252, *toninis* (: *tonas*) metras R VIII 346.

Keli nelietuviški *-inis*, *-ė* vediniai remiasi būdvardžiu. Pvz.: *abstraktinė* (: *abstrakti*) *kūryba* VD 40, *kryžminis* (: *kryžmas*²) *sąskambis* R VIII 175.

Nelietuviškas žodis su *-inis*, *-ė* gali ir neturėti lietuvių kalboje pamatinio žodžio. Pavyzdžiui, terminų *silabinė eilėdara* NLL 173, *silabinė metrika* R VIII 345 dėmuo *silabinė* remiasi gr. *syllabe* (skiemuo), bet pastarojo žodžio sulietuvinto varianto dabar nėra. Todėl *silabinis*, *-ė* laikytinas priesaga aplietuvintu žodžiu.

Ne visai įprastas yra ir neišvestinį pamatinį kamieną turintis priklausomasis dvižodžių terminų dėmuo *dramatinis*, *-ė*. Formaliai sinchroniškai lietuvių kalboje jis laikytinas vediniu iš *drama*, bet *dramat-* yra graikų kalbos žodžio kamienas (gr. *drama*, *dramatos*). Pvz.: *dramatinis konfliktas* VD 27, *dramatinė literatūra* NLL 411, LE 161, *dramatinė trilogija* LE 200, VD 47. Tai rodo, kad vedinys nėra tiesiogiai padarytas lietuvių kalboje, o yra perimtas iš kitos kalbos. Lietuviškas variantas yra *draminis*, *-ė*.

Ypač saviti yra nelietuviško būdvardžio su *-inis*, *-ė* formos priklausomieji terminų dėmenys, turintys priesaginį pamatinį kamieną. Šių terminų darybos analizė yra kiek neįprasta, nes ne visada pamatinio kamieno priesaga pereina į vedinį. Pavyzdžiui, visose išsamiose gramatikose yra minima, kad, darant priesagos *-inis*, *-ė* būdvardžius iš tarptautinių žodžių su formantais *-ij-*, *-ik-*, šie formantai dažniausiai praleidžiami (pvz., DLKG, 210; LKG I, 573). Šis reiškinys yra aktualus terminijoje. Tiriamajoje medžiagoje turima nemažai dvižodžių terminų, kurių priklausomasis dėmuo yra netekęs minėtų formantų. Pavyzdžiui, netekęs formanto *-ij-*: *agitacinė* (: *agitacija*) *literatūra* LE 124, *alegorinis* (: *alegorija*) *atvaizdavimas* VD 20, *biblinė* (: *biblija*) *apysaka* LE 214, *emocinė* (: *emocija*) *lyrika* R VIII 344, *filosofinis* (: *filosofija*) *aforizmas* NLL 129, *istorinė* (: *istorija*) *tragedija* LE 211, *religinė* (: *religija*) *giesmė* NLL 135, R VIII 252.

² Pamatiniu žodžiu galima laikyti ir daiktavardį *kryžma*.

Nemažai dėmenų ir su praleistu formantu *-ik-*, pvz.: *analitinis* (: *analitika*³) *aprašymas* NLL 32, *didaktinė* (: *didaktika*) *proza* NLL 46, *klasinė* (: *klasika*) *forma* NLL 252, *lyrinis* (: *lyrika*) *herojus* R VIII 310, *retorinis* (: *retorika*) *stilius* R VIII 143, *romantinė* (: *romantika*) *poezija* NLL 5, LE 74, *politinė* (: *politika*) *satyra* NLL 162, LE 213 ir kt.

Kartais praleidžiamas ir kitoks formantas, pvz.: *dekadentinė* (: *dekadentizmas*) *literatūra* R VIII 446. Dėmenį *romantinis*, *-ė* formaliai ir semantiškai irgi galima kildinti ir iš *romantika*, ir iš *romantizmas*.

Su tokiu trumpinimu susijusią darybą galima laikyti atskira žodžių darybos atmaina ir vadinti dezintegracine daryba⁴. Bet, pasak V. Urbutio, tikslingiausia būtų nelaikyti šio reiškinio specifiniu darybos būdu, o tik priskirti šalutiniams darybos reiškiniams ir kalbėti ne apie darybos tipą, o apie dezintegruotus pamatinius kamienus (Urbutis V. 1978, 206).

Kalbant apie šiuos literatūrologijos terminus pravartu būtų paminėti ir sietinio kamieno⁵ sąvoką. Akivaizdu, jog kai kurių būdvardžių su *-inis*, *-ė* pamatinis kamienas nevartojamas be priesagų, todėl galima minėti *alegor-*, *bibl-*, *emoc-*, *lyr-*, *polit-*, *romant-*, *traged-* ir kt. sietinius kamienus. Būdami pirminiai, savarankiškai lietuvių kalboje jie nefunkcionuoja.

Dalis *-inis*, *-ė* vedinių, turinčių priesaginį pamatinį kamieną, kiek kitokie – jie ir vedinyje išlaiko pamatinio kamieno priesagą (arba vieną iš dviejų). Nemažą būrelį sudaro *-inis*, *-ė* vediniai, turintys iš pamatinio kamieno atėjusią priesagą *-ist-*. Pvz.: *beletristinis veikalas* R VIII 49, *humoristinis feljetonas* R VIII 450, *publicistinė polemika* LE 211, *stilistinė priemonė* NLL 36. Bet ir jie visi turi dezintegruotą pamatinį kamieną, netekusį formanto *-ik-*, plg.: *beletristinis* – *beletris-*

³ Darybiškai galima sieti ir su *analizė*, bet nebūdinga *z:t* kaita rodytų, jog *analitinis* yra tiesiogiai gautas iš kitos kalbos ir tik vėliau susietas su žodžiu *analizė*.

⁴ Žr. Urbutis V. 1978, 125. V. Urbutis sutinka ir su P. Zvolinskio siūlomu dezintegracinės (dezintegralinės) derivacijos terminu (ten pat, p. 204–205).

⁵ Sietiniu (arba susijusiu) kamieniu vadinamas toks kamienas, kuris skiriasi nuo savarankiško (laisvo) tuo, kad vienas pats žodžio (ir kaitybos) kamieno nesudaro ir visada eina (kaip pirminis kamienas) kartu su priesaga, priešdėliu ar kitu kamieniu (Urbutis V. 1978, 121).

tika, humoristinis – humoristika. Kildinimas iš *beletristas*, *humoristas* yra abejotinas darybos reikšmės atžvilgiu.

Kai kurių būdvardžių su *-ist-* interpretavimas yra gerokai sudėtingesnis. Pvz.: *impresionistinis stilius* LE 213, *pozityvistinis realizmas* NLL 382, *realistinis veikalas* VD 45, *socialistinė poezija* R VIII 446. Formaliai šie būdvardžiai turi asmenų pavadinimus reiškiančių daiktavardžių (*impresionistas*, *pozityvistas*) pamatinį kamieną, bet semantiškai kildintini iš *impresionizmas*, *pozityvizmas*. Nereikia pamiršti, kad ir *impresionizmas* – *impresionistas* tipo žodžių tarpusavio kilmės santykis nėra visiškai aiškus, kartais išvelgiama abipusė motyvacija (Urbutis V. 1978, 127). Sunku lietuvių kalbos požiūriu paaiškinti, iš kur būdvardyje su *-inis*, *-ė* atsiranda *-ist-*, juo labiau, kad priesagos *-inis*, *-ė* būdvardžiai nedaromi iš ryškios darybinės struktūros daiktavardžių (viena kliūtis), reiškiančių asmenų ir veikėjų pavadinimus (antra kliūtis) (Kniūkšta P. 1976, 19–20). Taigi labai tikėtina, kad šie būdvardžiai yra tiesiogiai atėję iš kitų kalbų (gramatiškai aplietuvinėti su priesaga *-inis*, *-ė*) ir pamatinio žodžio ieškojimas yra tik formalus dalykas.

Dviejuose *-inis*, *-ė* vediniuose pamatiniai kamienai turi priesagas *-acija*, *-encija* (tokios priesagos skiriamos DLKG, 99 ir kt.), pvz.: *dedikacinis* (: *dedikacija*) *eilėraštis* R VIII 449, *korespondencinis* (: *korespondencija*) *stilius* NLL 163. Vediniuose lieka dėmenys *-ac-*, *-enc-*. Tai verčia susimąstyti, ar nevertėtų pamatiniame kamiene išvelgti dviejų priesagų arba *-acija*, *-encija* traktuoti kaip išplėstines (ar sudėtines) priesagas⁶. Šiuo atveju greičiausiai turėtume konstatuoti, kad *-inis*, *-ė* vedinyje dėl dezintegracijos dingsta pusė priesagos. Tai patvirtintų mintį, kad *-ij-* (kartu ir *-ik-*) praleidžiamas ne tiek kaip morfologinis, kiek kaip fonetinis elementas, sudarantis nepatogios artikuliacijos garsų samplaikas (Kniūkšta P. 1976, 21).

Kad tiriamosios medžiagos terminuose nelietuviškas priklausomasis dėmuo su *-inis*, *-ė* turėtų nedeintegrųotą pamatinį kamieną, yra reta. Tai tik gana dažni dėmenys *klasikinis*, *-ė* (: *klasika*), *literatūrinis*, *-ė* (: *literatūra*), turintys ir priesagas *-ūr-*, *-ik-*. Pvz.: *klasikinė*

⁶ Apie tokias priesagas yra užsiminęs V. Urbutis (1978, 216–219).

literatūra R VIII 245, *klasikinė poezija* R VIII 425, *literatūrinis laiškas* NLL 7, *literatūrinis romantizmas* LE 72, *literatūrinis šķikas* NLL V, *literatūrinis žanras* LE 47.

Atskirai minėtini *-inis*, *-ė* vediniai, kurių pamatinis kamienas yra priesaginis būdvardis. Į vedinį pereina nelietuviško būdvardžio formantas *-al*⁷. Pvz.: *muzikalinė* (: *muzikali*) *pjesė* NLL 415, *originalinė* (: *originali*) *literatūra* R VIII 403, *sentimentalinė* (: *sentimentali*) *melodrama* LE 30. Dabar šie dariniai yra nevartotini (KPP, 18–19, 96–97).

Iš dvižodžių V. Mykolaičio-Putino literatūrologijos terminų, turinčių nelietuvišką priklausomąjį dėmenį su *-inis*, *-ė*, atskirą grupelę sudaro terminai, kurių *-inis*, *-ė* vedinys⁸ remiasi nelietuvišku žodžiu, artimu priešdėlių vediniams (arba dūriniams). Pvz.: *autoanalitinis eilėraštis* R VIII 328, *autobiografinis veikalas* R VIII 420, *egocentrinis eilėraštis* R VIII 334, *pseudoentuziastinė lyrika* R VIII 362, *pseudoklasinė poezija* NLL 5. Bet ir šie *-inis*, *-ė* vediniai visi turi dezintegruotą pamatinį kamieną.

Lietuviškų priklausomųjų dėmenų su *-inis*, *-ė* dvižodžiuose tiriamosios medžiagos terminuose yra mažai – vos 25 terminai su tokiu priklausomuoju dėmeniu (su nelietuvišku buvo 150). Daugiausia lietuviškų *-inis*, *-ė* vedinių V. Mykolaičio-Putino tekstuose yra padaryta iš daiktavardžių. Pamatiniai daiktavardžiai yra nevienodi. Dominuoja priesaginiai, pvz.: *kūrybinis* (: *kūryba*) *metodas* VD 48, *tarybinė* (: *taryba*) *literatūra* R VIII 374, *visuomeninė* (: *visuomenė*) *lyrika* NLL 292, *gamtinė* (: *gamta*) *lyrika* R VIII 444, *išpažintinė* (: *išpažintis*) *lyrika* NLL 41, R VIII 356, ir pirminiai, pvz.: *skiemeninė* (: *skiemuo*) *eilėdara* R VIII 176, *tautinis* (: *tauta*) *epas* LE 151. Dar skirtini galūnių darybos pamatiniai daiktavardžiai. Pvz.: *grožinė* (: *grožis*) *literatūra*

⁷ Galima būtų kalbėti apie sudėtinę priesagą *-alinis*, *-ė*, bet šiais atvejais formantas *-al* labiau priklauso pamatiniam žodžiui. Tik *teatralinė dramaturgija* LE 222, matyt, padaryta iš *teatras*, o ne iš *teatralus* ar *teatralas*.

⁸ Laikyti šiuos dėmenis priešdėlių vediniais būtų nedėsninga, nes jie labai retai daromi iš išvestinių būdvardžių; be to, pasirinktą darybos būdą grindžia ir darybos reikšmė.

R VIII 393, *pagrindinis* (: *pagrindas*) *veikėjas* R VIII 202. Kelių -*inis*, -*ė* vedinių pamatas yra priešdėlinis (*pasaulinė* (: *pasaulis*) *literatūra* NLL III, R VIII 42) ar sudurtinis daiktavardis (*eilėdarinė* (: *eilėdara*) *sistema* R VIII 140, *tautosakinis* (: *tautosaka*) *elementas* R VIII 527).

Lietuviški -*inis*, -*ė* vediniai, padaryti iš kitų kalbos dalių, tiriamojoje medžiagoje visiškai reti. Turima po vieną terminą, kurių priklausomasis dėmuo remiasi neveikiamosios rūšies būtojo laiko dalyviu, įvardžiu ar veiksmažodžio bendratimi: *verstiniai* (: *verstas*) *raštai* R VIII 164, *visuotinė* (: *visas*) *literatūra* R VIII 426, *skaitytinė* (: *skaityti*)⁹ *drama* LE 222. Bet pastaruosiuose dviejuose terminuose jau reikia skirti ne priesagą -*inis*, -*ė*, o jos variantus -*uotinis*, -*ė*, -*tinis*, -*ė*.

Trižodžių literatūrologijos terminų (su dviem -*inis*, -*ė* būdvardžiais) tiriamojoje medžiagoje rasta tik 16. Terminų dėmenimis eina iš esmės tie patys būdvardžiai kaip ir dvižodžiuose terminuose (daug nelietuviškų, tos pačios darybos problemos). Dažniausiai (10) abu pažyminiai turi nelietuvišką pamatinį kamieną. Pvz.: *agitacinė revoliucinė daina* NLL 202, *dialoginė-dramatinė forma* LE 112, *emocinis retorinis stilius* NLL 47, *epinė dramatinė scena* NLL 39, *istorinė patriotinė tragedija* NLL 415, *literatūrinis dramatinis žanras* VD 77, *metrinė klasikinė eilėdara* NLL 173, *opozicinis politinis eilėraštis* R VIII 432, *propagandinė patriotinė literatūra* NLL 366, *toninis chorėjinis metras* R VIII 177. Daug rečiau vienas pažyminis turi lietuvišką, o kitas nelietuvišką pamatinį kamieną (5), pvz.: *gamtinė-patriotinė alegorija* NLL 39, *meilinė erotinė lyrika* NLL 212, R VIII 356, *tautinė patriotinė ideologija* NLL 3, *toninė skiemeninė eilėdara* R VIII 140, *visuomeninė patriotinė daina* LE 10. Vos vienu atveju abu pažyminiai yra lietuviški: *knyginė eilėraštinė metrika* R VIII 369.

Kalbėti apie V. Mykolaičio-Putino literatūrologijos terminų dėmenų su -*inis*, -*ė* reikšmę yra gana problemiška. Nors būdvardžių su

⁹ Neatmestina, kad *skaitytinė* remiasi dalyviu (*skaitytas*), bet pagal darybos reikšmę, regis, priimtinesnė bendratis – „skirta skaityti“.

-inis, -ė reikšmės yra nemažai tyrinėtos, dažniausiai analizuojami lietuviškos kilmės būdvardžiai, o apie būdvardžius, turinčius nelietuvišką pamatinį kamieną, neretai nutylima, apsiribojama vos vienu kitu pavyzdžiu. Yra žinoma, kad būdvardžių su -inis, -ė reikšmė kyla iš vedinio pamatinio žodžio, bet kartu yra ir labai susijusi su žodžiu, kuriam tas būdvardis priklauso¹⁰ (šiuo atveju tai būtų termino pagrindinis dėmuo) (Kniūkšta P. 1976, 56–59). Kai šie dėmenys reiškia konkrečius dalykus, apie reikšmes kalbėti lengviau, tačiau V. Mykoliaičio-Putino literatūrologijos terminai dažniausiai yra nelietuviškos kilmės ir reiškia abstrakčias sąvokas, todėl nustatyti dėmenų su -inis, -ė reikšmę, remiantis vedinio santykiu su pamatiniu ir priklausomuoju žodžiu, yra sunku, nematyti aiškių semantinių tipų. Operuojant abstrakčiomis ir griežtai neapibrėžtomis sąvokomis, nelengva ir griežtai atriboti funkcinę ir leksinę reikšmes. Vis dėlto tiriamoje medžiagoje galima skirti keletą dėmenų su -inis, -ė reikšmės tipų, būtent:

1. Būdvardžiai, rodantys pagrindiniu termino žodžiu išreikšto dalyko sudėtį, struktūrą, sudarymo principą – „sudarytas iš to (tuo principu), ką rodo pamatinis žodis“. (Šie būdvardžiai šiek tiek priartėja prie tipiškos apibendrintos būdvardžių su -inis, -ė medžiagos reikšmės.)

Pvz.: *chorėjinė* „sudaryta iš chorėjų“ eilutė R VIII 177, *daktilinė galūnė* NLL 306, *jambinis ketureilis* NLL 255, *porinis* „sudarytas porų principu“ *sąskambis* R VIII 175, *skiemeninė metrika* R VIII 370, *toninė eilėdara* R VIII 140.

Prie šio tipo gali priartėti ir būdvardiniai būdvardžiai – *kryžminis* „kryžmas, sudarytas kryžmai“ *rimas* R VIII 12.

Semantiškai šiam tipui galima priskirti ir terminus *silabinė eilėdara* NLL 173, R VIII 140, *silabinė metrika* R VIII 345, nors kadanigi dėmuo *silabinė* lietuvių kalboje neturi pamatinio žodžio, kalbėti apie darybos reikšmę negalima. Priskyrimas būtų paremtas leksine

¹⁰ Šiais santykiais iš esmės paremtos visos būdvardžių su -inis, -ė reikšmės klasifikacijos. Pvz.: Skardžius P. 1943, 246–253; Valeckienė A. 1957, 257–270; LKG I, 568–571; Gaivenis K. 1975, 70–85; Kniūkšta P. 1976, 59–85; DLKG, 210–215.

reikšme; kadangi suvokiame, kad *silabinis* = *skiemeninis*, suveikia analogijos principas.

2. Būdvardžiai, rodantys pagrindiniu termino žodžiu išreikšto dalyko paskirtį – „skirtas tam, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“.

Pvz.: *agitacinė* „skirta agitacijai“ *literatūra* LE 124, *dedikacinis eilėraštis* R VIII 498, *didaktinis eilėraštis* R VIII 133, *svodbinė daina* R VIII 23.

3. Būdvardžiai, rodantys pagrindiniu žodžiu pasakomo dalyko objektą – „aprašantis, imantis motyvą, nukreiptas į tai, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“.

Pvz.: *gamtinė* „apie gamtą“ *poezija* NLL 31, R VIII 239, *istorinė* „istorijos motyvais“ *drama* NLL 17, LE 9, *politinė satyra* NLL 162, LE 213, *visuomeninė lyrika* NLL 292.

4. Būdvardžiai, rodantys pagrindiniu žodžiu pasakomo dalyko priklausymą – „priklausantis tam, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“.

Tipiška priklausymo raiškos forma yra kilmininkas. Būdvardžiu su *-inis*, *-ė* išreiškiamas silpnesnis priklausymo santykis, kartais tas priklausymo santykis nėra labai aiškus. Aiškiausiais atvejais galimas būdvardžio transformavimas į kilmininką. Reikšmė, galima sakyti, nepakinta. Pavyzdžiui, *literatūrinis žanras* LE 140 = *literatūros žanras*.

Tiriamąjoje medžiagoje šio tipo būdvardžiu dažnai išreiškiamas priklausymas tam tikrai sričiai, žanrui, pvz.: *beletristinis stilius* NLL 46 (plg., *beletristikos stilius*), *biblinis stilius* R VIII 535, *eilėdarinė sistema* R VIII 140, *folklorinis elementas* R VIII 449, *kantatinė forma* NLL 252, *klasikinė literatūra* R VIII 245, *korespondencinis stilius* NLL 163, *kūrybinis metodas* VD 48, *literatūrinis kūrinys* VD 40, *pasaulinė literatūra* NLL III, R VIII 42, *poetinė priemonė* R VIII 189, *stilistinė priemonė* NLL 36, *tautosakinis elementas* R VIII 527.

Literatūrologijoje gana dažnai būdvardžiu su *-inis*, *-ė* rodomas ir priklausymas tam tikrai srovei, kryptčiai, pvz.: *dekadentinė lyrika* LE 216 (plg., *dekadentizmo lyrika*), *impresionistinis stilius* LE 213, *realistinis veikalas* VD 45, *romantinė poezija* NLL 5, LE 74, *socialistinė poezija* R VIII 446, *tarybinė literatūra* R VIII 374.

Priklausymas gali būti siejamas ir su asmeniu ar kolektyvu, pavyzdžiui, *tautinis epas* LE 151.

5. Būdvardžiai, reiškiantys turėjimą – „turintis tai, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“.

Pvz.: *emocinė* „turinti emocijų“ *lyrika* R VIII 344, *idėjinė lyrika* R VIII 344.

6. Būdvardžiai, rodantys pagrindiniu žodžiu pasakomo dalyko panašumą. Šiuo atveju panašumas suvokiamas ne tik kaip dviejų dalykų lyginimas, bet ir kaip požymio turėjimas – „panašus, turįs požymį to, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“ (taip labai priartėjama prie turėjimo reikšmės). Geriausia šią reikšmę išžiūrėti esant tam tikrų žanrų sąveikai.

Pvz.: *epinė* „turinti epo požymių, panaši į epą“ *baladė* R VIII 558, *epinė poezija* NLL 32, LE 158, R VIII 335, *feljetoninė poema* R VIII 450, *filosofinis aforizmas* NLL 129, *filosofinė alegorija* VD 96, *humoristinis feljetonas* R VIII 450, *lyrinė proza* LE 213, *satyrinis feljetonas* R VIII 450.

7. Būdvardžiai, reiškiantys pagrindiniu žodžiu pasakomo dalyko vardą – „esantis tuo, kas pasakyta pamatiniu žodžiu“. Tai gana specifinė reikšmės rūšis, šiuose būdvardžiuose iš esmės slypi viso sudėtinio termino reikšmė.

Pvz.: *dramatinė kūryba* VD 12 (= drama), *lyrinė kūryba* R VIII 356 (= lyrika), *poetinė kūryba* VD 12 (= poezija).

8. Nemažai būdvardžių yra specifinės, neaiškos reikšmės. Būdvardžio santykis su pagrindiniu ir pamatiniu žodžiais yra neapibrėžtas, suvokiamas tik kaip tam tikra sąsaja.

Pvz.: *egocentrinė elegija* NLL 212, *grožinė kūryba* R VIII 460, *hiperbolinis paralelizmas* NLL 397, *lyrinė impresija* LE 213, *literatūrinis laiškas* NLL 7, *pagrindinis veikėjas* R VIII 202, *retorinis hiperbolizmas* R VIII 143, *simbolinė drama* R VIII 400.

Net žodynuose (pvz., DŽ₃) šių būdvardžių reikšmė aiškiai nepasakoma, tik nurodoma darybos ir reikšmės sąsaja su pamatiniu žodžiu, pvz.: *lyrinis* – „susijęs su lyrika“, *pagrindinis* → *pagrindas*, *simbolinis* → *simbolis*.

Specifiški yra ir tie atvejai, kai sudėtinio termino pagrindinis dėmuo išreiškiamas veiksmažodiniu daiktavardžiu, pvz.: *analitinis aprašymas* NLL 32, *alegorinis atvaizdavimas* VD 20, *alegorinis trak-*

tavimas NLL 27, *emocinis aprašymas* NLL 36, *epinis pasakojimas* R VIII 558, LE 158, *lyrinis išgyvenimas* R VIII 11. Šių terminų pagrindinis dėmuo gali būti suvokiamas ir kaip paties veiksmo, ir kaip veiksmo rezultato pavadinimas. Kadangi juntama veiksmo pavadinimo reikšmė, nusakyti būdvardžio su *-inis*, *-ė* reikšmę sudėtinga. Galima sakyti, kad būdvardžiu išreiškiamas tam tikras veiksmo ar proceso būdas, bet nusakyti jį santykiu su pamatiniu žodžiu nepavyksta.

Atskirai minėtini būdvardiniai būdvardžiai. Konkrečių darybos reikšmių jie neturi, savo reikšmę artimi pamatiniams žodžiams (Kniūkšta P. 1976, 87). Tik reikšmė, palyginus su pamatinio žodžio, šiek tiek modifikuojama, labiau terminologizuojama (būdvardžius su *-inis*, *-ė* galima laikyti terminijos požymiu). Pvz.: *abstraktinė kūryba* VD 40, *individualinė poezija* R VIII 27, *muzikalinė pjesė* NLL 415, *sentimentalinė poezija* NLL 5.

Reikia pasakyti, kad V. Mykolaičio-Putino tekstuose rasta palyginti mažai dvižodžių literatūrologijos terminų, kurių priklausomas dėmuo būtų išreikštas kilmininku (42). Mažiau nei pusė šių kilmininkų galėtų iš dalies konkuruoti su *-inis*, *-ė* būdvardžiais. Pvz.: *liaudies poezija* VD 9, *lyrikos šedevras* R VIII 424, *literatūros srovė* VD 8, *propagandos kūrinėlis* VD 42, *tautosakos poezija* R VIII 22, *žodžio menas* LE 26, R VIII 20. Bet šių kilmininkų vartojimas nėra tipiškas, kaip rodo *-inis*, *-ė* būdvardžių ir kilmininkų santykis terminuose, V. Mykolaitis-Putinas labiau linkęs vartoti būdvardžius, kartais ir tais atvejais, kai labiau tiktų kilmininkas. Atvejų, kur *-inis*, *-ė* būdvardis ir kilmininkas su tuo pačiu pagrindiniu žodžiu būtų vartojami sinonimiškai, nerasta.

Šių dienų požiūriu nagrinėjamieji V. Mykolaičio-Putino literatūrologijos terminai nėra pasenę, beveik visi vartojami ir dabar (kai kurių keistina morfologinė išraiška). Savo ruožtu V. Mykolaitis-Putinas greičiausiai irgi nėra šių terminų kūrėjas (gali būti vertėjas). Ne veltui kartais sakoma, kad literatūrologijoje beveik nėra pasenusių, pakeistų teorijų, todėl terminai nepaliauja funkcionuoti (ESJL, 357; LES, 439).

Kaip matyti, didžiausia tiriamosios medžiagos būdvardžių su *-inis*, *-ė* dalis yra nelietuviškos kilmės, gana sudėtingos darybos. Tai liudija, kad ši literatūrologijos terminų dalis dažniausiai yra skolinama. Pamatinio žodžio nelietuviškam būdvardžiui ieškojimas dažnai yra tik formalus dalykas, nes daugelis būdvardžių su *-inis*, *-ė* gali būti tiesiogiai gauti iš kitų kalbų (aplietuvinti su priesaga), ypač kai verčiamas sudėtinis terminas. Todėl kartais belieka išvelgti tik sietinį kamieną.

Gauta 1999 10 01

Šaltiniai

- LE – Mykolaitis-Putinas V. Literatūros etiudai. Kaunas, 1937.
- NLL – Mykolaitis-Putinas V. Naujoji lietuvių literatūra. T. 1. Kaunas, 1936.
- R VIII – Mykolaitis-Putinas V. Raštai. T. 8. Vilnius, 1962.
- VD – Mykolaitis V. Vydūno dramaturgija. Kaunas, 1935.

Literatūra

1. DLKG – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika. Vilnius, 1997.
2. DŽ₃ – Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. Vilnius, 1993.
3. ESJL – Энциклопедический словарь юного литературоведа. Москва, 1987.
4. Gaivenis K. 1975 – Dvižodžiai sudėtiniai terminai dabartinėje lietuvių kalboje // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 16. Vilnius.
5. KPP – Kalbos praktikos patarimai. Sud. A. Pupkis. Vilnius, 1985.
6. LES – Литературный энциклопедический словарь. Москва, 1987.
7. LKG I – Lietuvių kalbos gramatika. T. 1. Vilnius, 1965.
8. Skardžius P. 1943 – Lietuvių kalbos žodžių daryba. Vilnius.
9. Urbutis V. 1978 – Žodžių darybos teorija. Vilnius.
10. Valeckienė A. 1957 – Dabartinės lietuvių kalbos įvardžiuotinių būdvardžių vartojimas // Literatūra ir kalba. T. 2. Vilnius.

TERMS HAVING COMPONENTS WITH THE SUFFIX *-inis*, *-ė* IN MYKOLAITIS-PUTINAS TEXTS ON LITERARY SCIENCE

Summary

This article is devoted to terms of literary science, a field of the Lithuanian language which has not been widely analysed from the linguistic point of view. Subordinate term components of adjectives with the suffix *-inis*, *-ė* have been discussed in this study. The research material has been collected from the literary texts by Mykolaitis-Putinas. The number of examples presented in the article amounts to 191 compound terms, of which one or two subordinate components are expressed by adjectives with the suffix *-inis*, *-ė* (175 of two-word and 16 of three-word terms).

Adjectives with the suffix *-inis*, *-ė* have been divided into adjectives of Lithuanian and non-Lithuanian word-building focusing on the issues of their word-building. Non-Lithuanian adjectives having a disintegrated (abbreviated) underlying stem have been analysed most deeply. The hypothesis that they are not formed in the Lithuanian language but are adopted ready-made from other languages (which causes various word formation difficulties) by adding only a Lithuanian suffix has been introduced in the present study.

The article analyses the problems of meaning of literary term components of adjectives with the suffix *-inis*, *-ė*; classification of types of meanings is presented herein as well.